

Hetman Orlik (1672-1742) i król Leszczyński (1677-1766)¹

Walentyna Sobol

TEKSTY DRUGIE 2025, NR 1, S. 312–329

DOI: 10.18318/td.2025.1.19 | ORCID: 0000-0003-0484-6874

Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego, którego autorka jest kierownikiem. Projekt NPRH/DN/SP/0043/2023/12 jest finansowany ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

W paryskim archiwum dyplomatycznym (Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères) odnajduje się jeden z europejskich skarbów – *Diariusz podróży* w pięciu tomach hetmana Ukrainy Filipa Orlika (1672-1742), który do końca pozostał wierny sprawie Iwana Mazepy. Ten wielojęzyczny rękopis był uporządkowany i oprawiony w paryskim archiwum w 1882 roku. Należy on do dziedzictwa kultury europejskiej. Głównym językiem *Diariusza podróży* jest polski, jednak wśród dokumentów znajdują się listy w językach łacińskim i francuskim. Tekst przeplatają wtręty: polsko-łacińskie makaronizmy, turcyzmy, ukrainizmy, terminy staro-cerkiewno-słowiańskie itd.

Jak podkreśla Józef Gierowski, hetman Filip Orlik „wyraźnie był związany z polskim kręgiem kulturalnym.

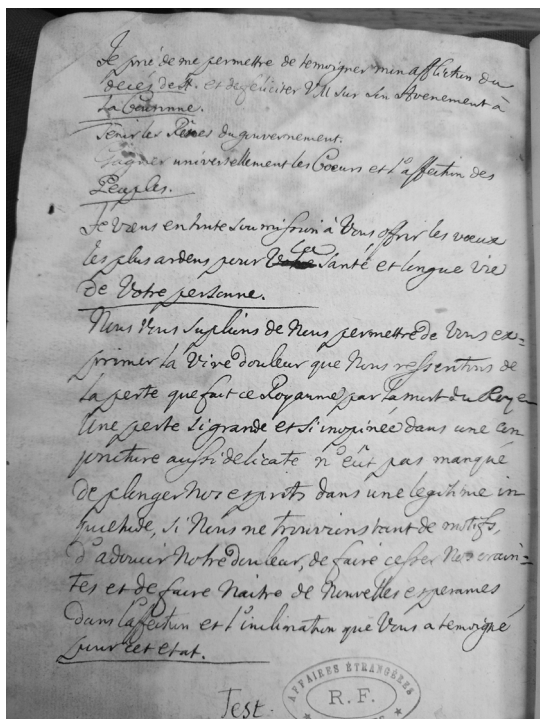
Walentyna Sobol – prof. dr hab., kierownik grantu NPRH/DN/SP/0043/2023/12 oraz Pracowni Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich w Instytucie Ukrainistyki UW, redaktor rocznika „Studia Polsko-Ukraińskie” od 2014 r. Opublikowała kilkanaście książek, m.in.: *Pylyp Orlyk's Diary. Problems of paleography, tekstology, translation, publishing* (2013), *Українське бароко. Тексти і контексти* (2015), *Oleksandr Koszyc i jego dziennik „Z pieśnią przez świat”* (2018), *Filip Orlik i jego „Diariusz”* (2021, 2023), *Słowo w Duszy, Dusza w Słowie* (z K. Brodowską, D. Bzorkiem, 2023).

¹ Rezultatem projektu badawczego, w ramach którego powstał niniejszy artykuł, będzie pierwsze wydanie *Diariusza* z lat 1727-1732 wraz z opracowaniem krytycznym, aparatem naukowym, z dołączeniem indeksu osobowego i geograficznego, słowników terminów łacińskich, tureckich, polsko-łacińskich makaronizmów itd. Pragniemy udostępnić twórczość Filipa Orlika nauce europejskiej i światowej oraz zainteresować paleografią, edytorstwem i badaniami archiwalnymi młode pokolenie badaczy na polu humanistycznym.

Natomiast w polityce, mimo szlacheckich sympatii do Rzplitej, kierował się interesem ukraińskim i zgodnie z tym powinien być oceniany².

Po raz pierwszy do rękopisu dziennika w pięciu tomach Filipa Orlika mogłam dotrzeć podczas kwerendy archiwalnej w 2012 roku. W tym czasie archiwum nazywało się Archives du Ministère des Affaires Étrangères.

Druga kwerenda archiwalna w 2024 roku została przeprowadzona w celu odcyfrowania nieczytelnych miejsc kopii, zestawienia paginacji, głębszego zbadania cech paleograficznych i osobliwości tekstu. Praca w archiwum przyniosła postępy w przygotowaniu do druku następnego rękopisu, z 1727 roku. Każda karta autografu została zrewidowana z oryginalnym tekstem w pięciu tomach. Udało się również zweryfikować archiwalną numerację stron i odnaleźć numery stron wpisane przez autora odręcznie, a obcięte w 1882 roku w toku bindowania na licznych rękopiśmiennych kartach. Autograf dziennika ma łącznie pięć tomów i około 3000 rękopiśmiennych kartek.

Fotografia z archiwum Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères

2 J.A. Gierowski, Orlik Filip h. Nowina, w: Polski słownik bibliograficzny, t. XXIV, PAN, Gdańsk 1979, s. 201.

Odczytany w archiwum rękopis hetmana z Juny [czerwca] 5 / Juny 25 1727 do króla nie jest listem ceremonialnym, dworskim, jak dwa poprzednie³ (króla do hetmana i hetmana do króla), lecz zawiera poważnie przemyślany plan wspólnych działań. O również ceremonialnej odpowiedzi na list króla znajdujemy notatkę hetmana w dzienniku z 26 października 1726 roku: „pana konsula perswazjami *convictus*⁴ [...] napisałem ceremonialny, a nie realny list, tego tu kopię wpisuję”⁵.

W podanym niżej rękopisie Orlika dominuje od początku ten dyskurs, który Jacques Le Goff określa jako „idea-siła”: „Bardzo lubię wyrażenie wymyślane pod koniec XIX wieku przez pozytywistów: idee-siły [*idées forces*], ponieważ opisuje ono celnie rolę tej części czynności intelektualnych, która pobudza do działania, nie tylko do myślenia, ale właśnie do działania”⁶.

List z 5 czerwca / 25 czerwca 1727 roku jest wyjątkowy: nastawiony na reakcję, dialog, współpracę. W roku 1727 na wygnaniu w Salonikach, dowiedziawszy się od świadków i z gazet europejskich o dramatycznych zmianach i zniewoleniu jego kraju, o przeprowadzonym tam „teatrze rzeźniczym” (*theatrum carnificinae*)⁷, Orlik apeluje do swego adresata o przebudzenie elit europejskich dla poratowania Ukrainy i ocalenia Europy.

List hetmana Orlika (1672-1742) do króla Leszczyńskiego (1677-1766) zasługuje na wnikliwą analizę, ale przede wszystkim na upowszechnienie z wielu względów, wśród nich na pewno językowych – jako przykład makaronizowania, ale także ze względu na wyraźne podkreślenie intencji politycznych i dyplomatycznych. Epistoła z Juny 5 / Juny 25 1727 stanowi istotną część dziennika tego właśnie roku oraz *Diariusza* Filipa Orlika w całości. Tu przedstawiamy odczytany w archiwum (Ministère de l’Europe et

3 Zob.: В. Соболев, *Король и гетьман, в: Dialog dwóch kultur. Діалог двох культур. XVI Międzynarodowa Konferencja literaturoznawców*, 3-8 września, 21 września 2019, Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Instytut Studiów Politycznych PAN, R. XIV, z. 1, Warszawa 2020, s. 167-172, <http://mjsk.te.ua/pl/dzialalnosc/dialog-dwch-kultur> (4.02.2024).

4 Przekonany (łac.).

5 Filip Orlik (1672-1742) i jego *Diariusz*, odczytanie z rękopisu, opracowanie, wstęp, komentarze W. Sobol, Wydawnictwa UW, Warszawa 2021, s. 164.

6 Jacques Le Goff. *Problem historii*, w: P. Rodak, *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2009, s. 44.

7 F. Orlik, *Diariusz, oryginał*, t. III, s. 250 (archiw.), s. 185 (numeracja Orlika).

des Affaires Étrangères) list Filipa Orlika do Stanisława Leszczyńskiego: Juny 5 / Juny 25 1727⁸.

*Posttitulum*⁹

Rekommendowany w Łaskę W[aszej] K[rólewskiej] M[ości] kupiec Sałonski P[an] Małaki, kiedy już miał *dare carbasa ventis*¹⁰, z listem moim *in favorem*¹¹ Jego 1 *huius*¹² [miesiąca] pisanym, *appulit*¹³ do Portu tutejszego Pan Bajle dla administrowania na tym tu miejscu Szarzy Consulskiej od Dworu Francuzkie[go] sobie konfederowanej, i oddał mi poważny list W[aszej] K[rólewskiej] M[ości] *indicium*¹⁴ nie ustającej ku mnie Panskiej i Ojcowskiej Je[go] Łaski, który z winnym respektem, *in solatium*¹⁵ stroskane[go], a prawie *nullis lacrymis*¹⁶ opłakane[go] życia tu mego, odebrawszy, i wyrozumiawszy z niego zupełnie, jako WKM masz *cura[e] cordiq[ue]*¹⁷ nie tylko

*

Nie tylko podźwignienie upadłej mojej *subito casu*¹⁸ fortuny, ale i wydzwignienie *in antiquam libertatem*¹⁹ zabłąkanego, pod nieznana sobie przedtym władze czy to *temerario*²⁰, czyli *rebelli ausu*²¹ Narodu Kozackie[go], nie wynajduję sposobu

8 F.Orlik, *Diariusz, oryginał*, t. III, s. 248 verso (archiw.), s. 182 (numeracja Orlika) – 255 verso (archiw.), s. 196 (numeracja Orlika). Archives diplomatiques 3 rue Suzanne Masson, 93126 La Courneuve Cedex, sygn. MD Pologne. P. 18006, P 18007. Vues: 956. [Journal de voyage d'Orlik, rédigé en polonais], 5 vol. in-fol. Original. Vol. 7-278 folios; Vol. 8-412 folios; Vol. 9-437 folios; Vol. 10-485 folios; Vol. 11-510 folios. (Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères).

9 Po tytule.

10 Dać żagle wiatrom.

11 Na rzecz.

12 Tego.

13 Zawinął.

14 Znak.

15 Na pociechę.

16 Bez łez.

17 Ku trosce i na sercu.

18 Nagłym upadkiem.

19 Ku dawnej wolności.

20 Zuchwałym.

21 Buntowniczym postępkim.

*quod retribuam Domino meo*²² W[aszej] K[rolewskiej] M[ości], i jakie mam wdzięcznym sercem, *refundere*²³ Majestatowi Je[go] podziękowania, za te Jego Łaski i dobroci, których *magnitudo*²⁴, wszystkie moje wewnętrznych zmysłów siły *superat*²⁵, słowa w ustach tamuje, i same nawet myśli, zadumieniem *opprimit*²⁶, rekurs²⁷ tylko do Boga, którego Majestat *votis et suspiriis*²⁸ tak nie ustanie za W[aszą] K[rolewską] M[ość] błagać, jak W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] *a[e]mula*²⁹ Jego *virtute*³⁰, nie ustajesz *afflictis succurrere*³¹, i *vota*³² moje *in spem meliorem erigere*³³. O rewolucji w Ukrainie bynajmniej nie trzeba wątpić, *Latet* już tam *ignis suppositus cineri doloso*³⁴, tylko go trzeba podmuchać, i *facem belli*³⁵ narodowi tamtemu, niesłychanym, i w świecie jeszcze ledwo praktykowanym tyranstwem uciemiężonemu *praeferre*³⁶.

✱

Wątpić nie mogę żebyś W[asza] K[rolewska] M[ość] nie był już dotąd, *ex publica fama*³⁷, o tym informowany, jak car nieboszczyk *contra pacta*³⁸ między Ojcem Swoim i Hetmanem Chmielnickim *conventa*³⁹, a od siebie i przedtym

22 Jak mam oddać Panu memu.

23 Zwrócić.

24 Mnóstwo.

25 Przewyższa.

26 Przygniata.

27 Odwołanie.

28 Modlitwami i westchnieniami.

29 Rywalizując.

30 Z jego cnotą.

31 Przychodzić z pomocą cierpiącym.

32 Ślubowanie, modły.

33 Wzniesić ku lepszej nadziei.

34 Tłumaczę całe frazy: tli się już tam ogień, przykryty zwodniczym popiołem.

35 Pochodnię wojny.

36 Okazać.

37 Na podstawie krążących wieści.

38 Niezgodnie z umowami.

39 Zawartymi.

i **novissime**⁴⁰ za wstąpieniem Krola nieboszczyka Szwedzkiego, w Ukrainę, **solemniter**⁴¹ potwierdzone, wszystkie prawa i wolności narodowi temu po zawarciu z Szwedami pokoju, razem **cum data fide violavit**⁴², **regimen**⁴³ urzędu Hetmanskiego, **in perpetuum abrogavit**⁴⁴, swój zaś z Wojskiem Moskiewskim **introduxit**⁴⁵, które tam bez żadnego osob duchownych i świeckich, wojskowych i pospolitych **excepcji**⁴⁶, inkwarterował, Starszyznę Generalną, Półkowników, Setników, i wszystkich prawie którzy kolwiek byli **distinctiores**⁴⁷, z Ukrainy wybrawszy inszych na tamten świat **ad parandam** sobie **viam**⁴⁸ posłał, drugich **in exilium**⁴⁹ na Sibir i na inne odległe miejsca porozsyłał, na Ukrainie zaś w Hłuchowie **collegium** jakieś z dwunastu osob Moskiewskiej

491

Moskiewskiej nacji złożoną **instituit**⁵⁰, które tam wszystko **pro libitu suo regit i dirigit**⁵¹, z wielką całego narodu **oppresją**⁵², którego **sanguinem**⁵³ prawie, nieznosnemi **exakciami**⁵⁴ **exsugit**⁵⁵, i niesłychanym go tyranstwem **affligit**⁵⁶,

40 Niedawno.

41 Uroczyście.

42 Po złożeniu przyrzeczenia zerwał.

43 Rząd.

44 Na zawsze uchylił.

45 Wprowadził.

46 Wyjątków.

47 Bardziej znaczący.

48 Przygotować sobie drogę.

49 Na wygnanie.

50 Ustanowił.

51 Rządzi według własnej woli i kieruje.

52 Uciskiem.

53 Krew.

54 Poborami.

55 Wysysa.

56 Gnębi.

tak dalece, że Ukraina może teraz nazwać **theatrum carnificina[e]**⁵⁷, gdyż jednych na haki rzucają, drugich knutują, jeśli byli to z Narodu tamtejsze[go] choć najmniejsze słowo, przeciwko reformie tej wymowił, dlaczego jeden się drugiego chroni, ponieważ wydane są srogie **ordinanse**⁵⁸, aby tam wszystkich kongressow przestrzegano, i jesliby postrzeżono **samo wtór albo samo trzeci**⁵⁹ z sobą o czymkolwiek konferujących, żeby takowych **in instanti**⁶⁰ chwymano, do Hłuchowa posyłano, i tam questionowano, o czymby mieli konferencie. Kozakow **gratis**⁶¹ sobie **sine omni stipendio**⁶² służących, co roku pokilkunasto i pokilkudziesiąt tysięcy jednych do Persji, a drugich gdzieś tam za Piterburg dla kopania kanału od Ładogi do wprowadzenia go w Wołgę ordinują, zkład albo mało, albo nic zgoła nie powracają

✱

Ale tam jednych głodem i pracami nieznosnemi gubią, drugich proviantami z wapnem mieszanemi trują, dla czego uchodząc zguby swojej, **qua data porta**⁶³ uciekają na tę stronę Dniepru w Ukrainę Polską, a najwięcej i najbardziej na Zaporozie, gdzie **in immensam tam**⁶⁴ prawie **multitudinem**⁶⁵ **excrevit**⁶⁶ wszystko tamtejsze, tak dalece, że poczowszy od Sieczy, która jest **in vicinio**⁶⁷ Oczakowa z tamtej strony Dniepru za Samar⁶⁸ po Orzel⁶⁹, a z tej strony po Chihirin, pełne są Kozakow, pola, rzeki, rzeczki, gdzie się zdobywają na rybie,

57 Teatr katowni rzeźni?

58 Rozkazy.

59 We dwoje albo we troje, raczej: we dwóch albo we trzech, zob. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/samowtór>.

60 W jednej chwili.

61 Za darmo.

62 Bez wynagrodzenia.

63 Którą bramą, jak się da.

64 W tak niezmierzonej.

65 Mnogości.

66 Się nagromadziło.

67 W sąsiedztwie.

68 Rzeka Samara.

69 Rzeka Oril.

zwiezu i soli, i więcej już tam jest od 60 m[ilia]⁷⁰ wojska dobrego ognistego, piechoty i jazdy, jako mi to z relacji listownych z Zaporozza niewątpliwie **constat**⁷¹; #

od tego miejsca tu jest: A coż gdybym nie wwałił aż do periodu gwiazdy na znaczone[go] nie piszę **positive**⁷² kiedy się wwałę co czynię i in **sequentibus**⁷³ lecz **indiferenter**⁷⁴ nic nie obiecując **categorice**⁷⁵ co się wyrozumieć **ex contentis**⁷⁶

A coż gdybym się z nim wwałił w Ukrainę w jakąby tam mógł niezmierną **exrescere**⁷⁷ potencję i gdyż naród **exacerbatus**⁷⁸ tyranstwem Moskiewskim i **abolicią**⁷⁹ praw i wolności swoich hurmem by się do mnie cisnął **in societatem animorum i armorum**⁸⁰ Bracj swoich Wojska Zaporozkiego

✱

Zaporozkie[go], ktore zawsze ma **pro unico**⁸¹ sobie **azylo**.

Jakoż chciej mi W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] wierzyć, że nie trzebaby się mnie długo tam bawić nad rekrutowaniem) w jednym miesiącu miałbym tak, jak niegdyś Chmielnicki na kilkaset tysięcy wojska, gdyż tam co chłop to żołnierz jako W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] dobrze jest wiadoma **fortitudo corporis et animi**⁸² tamte[go] narodu *.

70 Milia – tysiące.

71 Wiadomo.

72 Pozytywnie.

73 I w dalszych słowach.

74 Obojętnie.

75 Kategorycznie.

76 Z treści.

77 Nagromadzić.

78 Rozgniewany.

79 Zniesienie.

80 W związek serc i broni.

81 Za jedyny sobie azyl.

82 Siła ciała i ducha.

Niekonjunkturą te[go] dochodzę, o czym tu piszę, ale mam tu u siebie **pro re confessa**⁸³ **ex relatis**⁸⁴ Wojska Zaporozkie[go], a najbardziej Zakonników z Kijowskich, Czernohowskich i innych Ukraińskich monasterów od oppressji Moskiewskich w ten tu kraj do góry Atonskiej **in vicinio** Saloniku zastającej **turmatim**⁸⁵ uchodzących, gdyż ta **sa[e]va**⁸⁶ Tyranska Moskiewskie[go] **tempestas**⁸⁷, nie tylko populum, ale i **clerum**⁸⁸ zarówno tam w Ukrainie **tangit et angit**⁸⁹, zwłaszcza kiedy car nieboszczyk, uczyniwszy **in utrique statu**⁹⁰ ciężką reformę, posadził w Kijowie in sede Metropolitana, jedne[go] sprosnego Moskala, który **sub ementita Pasterza specie**⁹¹ drapieżnym tam jest wilkiem, dla czego Zakonnicy, choć z nadder ściśle, i Strażą Moskiewską

✱

Osadzonej Klawzury, jedni na Zaporozie, gdzie sobie monasterzy na Samary i na innych miejscach pofundowali, drudzy do Ukrainy Polskiej, także do Wołoch i Multan a niektorzy z nich do Góry Atonskiej **transfugiunt**⁹².

Mam i teraz u siebie peregrinujących tam czterech Zakonników, dwóch z Kijowskich, trzeciego z Połtawskie[go], a czwarte[go] z Perejasławskie[go] monasterów, którzy **relata confirmant**⁹³, i tu mi **referunt**⁹⁴, że mię w Ukrainie jednostajnie Clerus i Populus właśnie jak **Patres in limbo**⁹⁵ oczekiwają,

83 Za rzecz poznaną.

84 Z doniesień.

85 Hurmem.

86 Dzika.

87 Burza.

88 Duchowieństwo.

89 Dotyka i niepokoi.

90 Dla każdego z dwóch stanów.

91 Pod fałszywym Pasterza pozorem.

92 Uciekają.

93 Potwierdzają doniesienia.

94 Donoszą.

95 Ojcowie w Czyśćcu.

narzekając sami na siebie, że **unitis animis**⁹⁶ nie chcieli **sequi vestigia**⁹⁷ nieboszczyka Mazepy, który in **vivis** prawie **coloribus**⁹⁸ terażniejszy ich opłakany stan reprezentował, jak **consci**⁹⁹ projektu, o tej reformie Sobie z tej którą[a] u Dworu Moskiewskie[go] **pollebat Confidencji**¹⁰⁰ komunikowane[go] przy upewnieniu że go miano **in recompensam**¹⁰¹ Hetmanskiej buławy tytułem X[ia]żęć i godnością

*

i godnością **Primi ministery**¹⁰² ukontentować, lecz **credula**¹⁰³ nazbyt **mente**¹⁰⁴ dali się uwieść **fucatis**¹⁰⁵ **carae**¹⁰⁶ nieboszczyka **promissis**¹⁰⁷, ktoż oni to po sobie i po successorach swoich deklarowali, że będą konserwowani **illibate**¹⁰⁸ przy prawach i wolnościach swoich, jakich nie miał sobie za szkrupuł, **publico** potwierdziwszy **diplomate**¹⁰⁹ zaraz po bataliej Połtawskiej po większej części zgwałcić, a po zawarciu z Szwedami pokoju **funditus**¹¹⁰ znieść, i narod wszystek **immani**¹¹¹ **jugo**¹¹² uciemieżyć.

96 Zgodnie.

97 Podążać śladami.

98 In vivis coloribus – w żywych kolorach.

99 Świadom.

100 Pollebat confidencji – cieszyła się zaufaniem.

101 Jako rekompensatę.

102 Pierwszego ministra.

103 Łatwowierny.

104 O nazbyt łatwowiernym umyśle.

105 Uróżowany.

106 Tu: cara.

107 Obietnicami.

108 W stanie nietkniętym nieuszczerplonym.

109 Publico diplomata – oficjalnym dokumentem.

110 Całkowicie.

111 Potężnym.

112 Jarzmem.

Ztąd tedy konkluduję że o rewolucji w Ukrainie jako o rzeczy pewnej w żadne nie trzeba wchodzić kontrowersie, **restat**¹¹³ tylko aby skolligowane Hannowerskim traktatem potencie, zaczęły wojnę, a mam nadzieję w Bogu, który jest **iustus iniuriarum Vindex**¹¹⁴ że zechce **justam**¹¹⁵ uciemiężone[go] narodu Ukraińskie[go] **tueri causam**¹¹⁶, i dopomoże ukrzywdzonym nie tylko prawa i wolności **fidefrago ausu**¹¹⁷ zgwałcone, zwyciężkim **vindicare**¹¹⁸ orężem

✱

Ale i na wolne włożone karki okrutne **servitutis excutere**¹¹⁹ jarzmo, bez żadnego Tureckiego i Tatarskiego[go] **succursu**¹²⁰, gdyż ta Canalia bardziej by tamniejszy naród **inbaptizacją**¹²¹ niewiernych Ludziei odraziła, niżby **in partes suas**¹²² pociągnęła i przychęciła, a do tego mogłaby sobie Porta **jure belli**¹²³ pretendować panowania nad Ukrainą, która wpadłaby właśnie jak **ex Scylla in Charibdim**¹²⁴ nad chęci i intencje moje, których ten u mnie jest **scopus**¹²⁵, i ten mię a nie inszy **inflammatus zelus**¹²⁶, abym tę piękną Ariadnę od północnego za

113 Pozostaje.

114 Sprawiedliwym Mścicielem krzywd.

115 Słuszną.

116 Obronić sprawę.

117 Wiarałomnym postępkim.

118 Pomścić.

119 Niewolnictwa strząsnąć [jarzmo].

120 Wsparcia.

121 Przechrzczenie.

122 Na swoją stronę, w swoje ziemie.

123 Prawem wojny.

124 Od Scylli do Charybdy.

125 Cel.

126 Rozpala zapał.

pomocą Bożką uwolniwszy, Smoka oddał **perpetuo jure**¹²⁷ na usługi Rz[eczy] p[ospoli]tej, jako **pignus**¹²⁸ miłości mojej **in patriam**¹²⁹.

Z strony zaś Tureckiej dosyć by dla mnie było **succursu**¹³⁰, gdyby chcieli kontynuować wojnę w Persji, gdzieby wojska Moskiewskie obserwując tak ich jako i uzurpatora Erreffa **gressus i progressus**¹³¹, utrzymywały się w nabytych tam prowincjach żeby

*

żeby mogły **pasta tueri**¹³², z kąd nie mniejsząbym miał diwersją. Trzeba tylko nad wszystko te trzy rzeczy pierwiej **procurare**¹³³:

Pierwsza abym mógł jak najprędzej, z tego tu Babyłonu **in libertatem**¹³⁴ wynieść, i do Wojska się mego przebrać, dla łatwiejszej ztamtąd z Ukrainą **de rebus gerendis**¹³⁵ komunikacji, gdzie za powzięciem o powrocie moim wiadomości, mógł by wszystek naród tamtejszy, nie omylną przy pomocy Bożkiej wyzwolenia swe[go] **concipere**¹³⁶ nadzieję, a Kozacy **resumptis animis**¹³⁷, nie tylko z Moskiewskiej ale i z Polskiej Ukrainy, **in subsidium**¹³⁸ Compatriotów swoich hurmem by się do mnie kupili, najbardziej ci, którzy zostawiwszy Domy i grunta swoje od **oppressii**¹³⁹ Moskiewskiej na tę stronę Dniepru po- uchodzili i uchodzą.

¹²⁷ Przez prawo wieczyste.

¹²⁸ Dowód.

¹²⁹ Do ojczyzny.

¹³⁰ Pomocy.

¹³¹ Krok i postęp.

¹³² Pasta tueri – dbać o prowiant.

¹³³ Zarządzić.

¹³⁴ Na wolność.

¹³⁵ O prowadzeniu spraw.

¹³⁶ Począć.

¹³⁷ Po odzyskaniu ducha.

¹³⁸ Ku wsparciu.

¹³⁹ Od ucisku.

Sposob zaś do wyjścia z tego tu kraju, i przebrania się do Wojska mego tenby był najskuteczniejszy, jeśliby Dwor Francuzki chciał **bez dilacji**¹⁴⁰, Consulowi tutejszemu dać tu **in mandatis**¹⁴¹ aby mię ztąd prędzaj, niżby za nastąpieniem

*

Zimy nawigacja ustała, starał się sekretnie ambarkować i transportować do Liworny, do czego sam mu podam media, żeby Turcy dociec tego nie zdołali, którym **ufirmuję**¹⁴² **ideam**¹⁴³ wyjścia me[go] ztąd ziemią, wyjachawszy rzekomo na polowanie, na ktore często wyjeżdżać i bawić się podczas, przez dwa tygodnie i więcej zwykłem, a pokazawszy im tę flintę, mogę nocą ambarkować się, i dobrym wiatrem przy pomocy Bożkiej ośmego dnia **appellere**¹⁴⁴ do Liworny, ztamtąd zaś **incognito** pod innym imieniem – tak właśnie jak z Szwecji do Chocimu – przebierać się ziemią, do pierwszej straży Wojska mego, która w Gardzie nad rzeką Bogiem, blisko granicy Ukrainskiej, pod Commendą jednego Połkownika Zaporozkie[go], w tysiąc Ludziej zawsze zostaje, zdobywając się tam latem na rybie, a zimą na zwierzu, gdzie albo raczej w Kodaku mogłbym na potym założyć miejsce do ściągnięcia Wojska me[go]. **Insistere**¹⁴⁵

*

Insistere i urgere¹⁴⁶ u Porty przeniesienie moje do Benderu albo do Chocimu jest rzecz niebezpieczna, gdyż Ministrowie Cesarski i Moskiewski, mogliby nie tylko **fortiter**¹⁴⁷ temu **obstare**¹⁴⁸, ale i **convincere**¹⁴⁹ Portę, aby mię gdzie

140 Bez zwłoki.

141 W poleceniach.

142 Utwierdzę.

143 Pomysł.

144 Przybić do brzegu.

145 Nalegać.

146 Nalegać i nastawać.

147 Silnie.

148 Stanąć na drodze.

149 Przekonywać.

dalej od tego portu zaprowadzono, jakoż nic nie jest tak trudnego, czegoby Porta **ad nutus**¹⁵⁰ prawie Ministra Cesarskie[go] nie czyniła, a mając affery swoje w Persji na bardzo słabej nodze nie wymownie Moskwę **karesuje**¹⁵¹, nie chcąc **umbram**¹⁵² nawet, najmniejszej ku niej nieprzyjaźni i **suspicii**¹⁵³ o Wojnie **gestare**¹⁵⁴, zwłaszcza kiedy **pro objecto**¹⁵⁵ jeden ma z nią interess, wypędzenia uzurpatora z Persji, i osadzenia tam na Dziedzicznym tronie prawdziwego Successora. A do tego po expediowaniu listu mego do W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] 26 Octobris 1726 datowanego jużem się starał przez Posła Angielskiego, o przeniesieniu moim ztąd do Benderu, albo do Chocimu **absconditos**¹⁵⁶ Wejzyra **investigare sensus**¹⁵⁷, lecz nie wyperswadowanego w tym umysłu pokazał mu **inflexibilitatem**¹⁵⁸, a tak **satius**¹⁵⁹ by było, **insalutato** jako powiadają **hospite**¹⁶⁰, uchilić się ztąd morzem na kupieckim okręcie

✱

Okręcie do Liworny przez wyżej wyrażone media.
 Druga żeby **mediante**¹⁶¹ W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] **activitate**¹⁶² jeżeli nie wszystkie potencie traktatem Hannowerskim skoligowane, to przynajmniej Najasniejszy Krol Jmści Francuzki, imieniem Swoim i Colligatow Swoich, chciał mi dać diploma na protekcie, **includendo**¹⁶³ w nią Wojsko Zaporoz-

150 Na skinienie.

151 Przymiła się.

152 Cienia.

153 Podejrzenia.

154 Wywoływać.

155 Na względzie.

156 Ukryte.

157 Zbadać zamysły.

158 Nieugiętość.

159 Raczej.

160 W przypadku niechcianego gościa.

161 Za pośrednictwem.

162 Działalności.

163 Włączając.

kie, i cały Narod Ukraiński, z tym upewnieniem, że po zakonczeniu wojny, kiedy przyjdzie do traktatu, nie opuści w nim Je[go] Królewskiej Mści interressu naszego, który **concernit**¹⁶⁴ wyzwolenie **in perpetuum**¹⁶⁵ od Moskwy tegoż samego narodu, ale **unita**¹⁶⁶ z Colligatami swemi **virtute**¹⁶⁷, zechce **onā manutenerē**¹⁶⁸, i obwarować to osobliwym artykułem, aby Moskwa w potomne czasy, nie pretendowała sobie **ius dominii**¹⁶⁹ nad Ukrainą. A to żebym mógł tu diploma, w Wojsku Zaporozkim i w Ukrainie publikować, dla pokazania

*

Dla pokazania samą rzeczą, na jak mocnym fundamencie, **tantam**¹⁷⁰ rewolucji przeciwko Moskwie zakładam **molem**¹⁷¹, i dla zachęcenia Kozaków **ad fortia agenda**¹⁷².

Trzecia aby w ciężkiej mojej sytuacji według upewnienia W[aszej] K[rolewskiej] M[ości], mógł mieć z łaski Najasniejsze[go] Krola Jmsci Francuzkiego, i Colligatow Jego prętki (gdyż **bis dat qui cito dat**¹⁷³) supplement, dla przebrania się z Liworny do Wojska mego, dla sporządzenia się w Konie, w oręża i w insze **necessaria**¹⁷⁴ do kontynuowania Wojny, dla wydzwignienia z ciężkie[go] utrapienia familiei mojej, żeby więcej **mendicantibus** nie żyła **suffragiis**¹⁷⁵, i dla wypłacenia zaciągnionych od niej długow, a na ostatek dla opatrzenia wielkich niedostatkow officerow moich.

164 Ma na celu.

165 Na zawsze.

166 Zjednoczony.

167 Przez cnotę.

168 Utrzymać.

169 Prawo panowania.

170 Tak wielkie.

171 Brzemię.

172 Do zdecydowanych działań.

173 Daje dwa razy, kto daje szybko.

174 Niezbędne rzeczy.

175 Żeby nie żyła wyżebranymi (u Orlika zebrzącymi) łaskami.

Na co wszystko będę czekać **impatientissime**¹⁷⁶ jak najprętszego ile bydź może od W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] miłościwego **responsu**¹⁷⁷

✱

Ich mm PP Posłów Francuzkie[mu], Angielskiemu Hollenderskiemu u Porty zostającym, nie smiem tak **aperte**¹⁷⁸ jako do W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] piszę, otwarzać **mentem meam**¹⁷⁹, gdyż do Stambułu nie może nigdy bydź ztąd prętkie, pewne i bezpieczne listow przeniesienie, których nie mogę hazardować, żeby się w cudze nie dostały ręce, a do tego nie podobno, aby Ministrowie Cesarski i Moskiewski nie mieli tam swoich skrytych **exploratorow**¹⁸⁰, którzy **profundissime**¹⁸¹ **etiam** (:jako tego mam experiencję) **rimantur arcana**¹⁸², odważę się jednak komunikować list W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] **in alio idiomate**¹⁸³, i nadgłosze się im z moją **in publicam**¹⁸⁴ Principałow ich **propensią**¹⁸⁵, którą na wszelkie oraz usługi, nie tylko rozkazem ale **minimis**¹⁸⁶ W[aszej] K[rolewskiej] M[ości] **nutibus**¹⁸⁷ **consero**¹⁸⁸ jako W[aszej] K[rolewskiej] M[ości]

Juny 5/ Juny 25 1727

¹⁷⁶ Bardzo niecierpliwie.

¹⁷⁷ Odpowiedzi.

¹⁷⁸ Otwarcie.

¹⁷⁹ Moje pomysły.

¹⁸⁰ Wywiadowców.

¹⁸¹ Dogłębnie.

¹⁸² Nawet najbardziej ukryte zgłębiają tajemnice.

¹⁸³ W innym języku.

¹⁸⁴ Publicznie.

¹⁸⁵ Skłonnością.

¹⁸⁶ Najmniejszy.

¹⁸⁷ Najmniejszym skinieniom głowy.

¹⁸⁸ Załączam.

Abstract

Walentyna Sobol

UNIVERSITY OF WARSAW

Hetman Orlik (1672-1742) and King Leszczyński (1677-1766)

This study analyzes one of Hetman Orlik's (1672-1742) letters to King Leszczyński (1677-1766) from the manuscript. The letter (dated June 5/25, 1727) was verified against the original held in the French archives of the *Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères* in August 2024.

The methodological foundation draws on Pierre Nora's theory of "sites of memory" (*lieux de mémoire*). Orlik's sites of memory are associated with particular moments in history in which he participated. He proposed a tripartite strategy emphasizing places of shared memory that forewarned global and European dangers.

The manuscript is dominated by the discourse that Jacques Le Goff defines as an "idea-force" – one that stimulates not only thinking but "acting."

Keywords

hetman, king, manuscript, sites of memory, "idea-force"